

KNÍHTLAČIARSKA ČINNOSŤ J. P. ROYERA V BRATISLAVE V 1. POL. 18. STOR. VO SVETLE KRÁĽOVSKÝCH NARIADENÍ A CENZÚRY¹

AGÁTA KLIMEKOVÁ

Abstrakt: Príspevok je venovaný dejinám kníhtlačiarskej činnosti na Slovensku v 1. pol. 18. stor., konkrétne oficíne salzburského prisťahovalca J. P. Royera v Bratislave. Kníhtlačiarska dynastia Royerovcov vybudovala v sídelnom meste Uhorska prosperujúci podnik, ktorý dokázal čeliť aj konkurencii najproduktívnejšej kníhtlačiarni v krajine, Akademickiej tlačiarne v Trnave a v typografickom prostredí Uhorska pôsobila takmer 40 rokov. Autorka si všima dopad kráľovských nariadení a cenzúry na vydavateľské aktivity J. P. Royera a bližšie sa venuje zachovaným rukopisným zoznamom tlačiarskej produkcie oficíny, ktoré Royer zasielal Kráľovskej miestodržiteľskej rade.

Kľúčové slová: Dejiny kníhtlačiarska, Slovensko 18. storočie, Bratislava, kníhtlačiar Ján Pavol Royer.

Salzburský prisťahovalec Ján Pavol Royer patril medzi ambiciózných a odvážnych podnikateľov svojej doby, ktorý v silnom konkurenčnom prostredí jezuitských tlačiarní dokázal v Bratislave vybudovať stabilný kníhtlačiarsko-vydavateľský podnik, ktorý pracoval takmer 40 rokov.

V čase Royeroveho príchodu bola Bratislava ešte stále hlavným mestom Uhorska a sídlom dvoch najvýznamnejších uhorských ústredných orgánov – Kráľovskej miestodržiteľskej rady, ktorá vznikla na základe rozhodnutia uhorského snemu v roku 1722/23 a bola ústredným vládny orgánom, pomocou ktorého panovník sídliači vo Viedni uskutočňoval svoju výkonnú moc vo verejnej správe Uhorska, a Uhorskej kráľovskej komory, ktorá sa stala nástrojom centralizačných snáh panovníka. Bratislava bola zároveň strediskom vzdelávania a spoločenského života, ktorá napriek bohatej tradícii knižnej kultúry ostala na sklonku 17. storočia bez tlačiarne.

Rozvoj kníhtlačiarska v krajine brzdila vládna politika a legislatíva v oblasti vydávania kníh, pretože v Uhorsku bolo kníhtlačiarske remeslo viazané na kráľovské privilégium.² A od roku 1673 tu bola cenzúra, riadená jezuitmi, ktorá bola namierená hlavne proti činnosti protestantských tlačiarní a proti vydávaniu a šíreniu nekatolíckej literatúry. Hoci aj predtým existovala predbežná cenzúra v kompetencii mesta alebo cirkvi, kníhtlačiari ju obchádzali a vydávali tlače buď bez uvedenia miesta vydania a tlačiaru alebo s falošným alebo fingovaným impresom, často aj s falošným rokom vydania.³ Najväčší počet kníh s falošným impresom sa objavilo práve v 1. pol. 18. stor., čo nebolo náhodné, ale malo svoje opodstatnenie, pretože zosilnel tlak katolíckej cirkvi a cenzúry proti vydávaniu a šíreniu nekatolíckej literatúry. Zavádzanie vrchnosti a obchádzanie cenzúry vydávaním nepovolených kníh znamenali pre tlačiarov isté riziká odhalenia ich identity na základe identifikovania konkrétnych tlačí, najmä

1 Táto štúdia vznikla s podporou projektu *Pamäť Slovenska – Národné centrum excelentnosti výskumu, ochrany a prístupňovania kultúrneho a vedeckého dedičstva* (ITMS:26220120061) v rámci OP Výskum a vývoj spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

2 Prvé nariadenie v oblasti kníhtlačiarska vydal Rudolf II. 15. augusta 1584 a prvou tlačiarňou, ktorá získala kráľovské privilégium bola katolícka tlačiareň Mikuláša Telegdiho.

3 Bližšie ECSEDY, J. *Alte ungarische Bücher mit falschen deutschen Druckorten 1561–1800*. Budapest: Borda Antikvárium, 1999. 244 s.

Obrázok č. 1: Ukážka knižnej výzdoby J. P. Royera.

podľa typu písma alebo použitých typografických ozdôb. Túto skutočnosť si tlačiarri plne uvedomovali a zásoby písma, ktoré použili na tlač nepovolených kníh už nepoužili pri tlačených iných dokumentov.

Viazanosť na privilégium, ako aj prísna cenzúra obmedzili počet kníhtlačiarň v takom rozsahu, že v čase príchodu Royera do Bratislavy pracovali na území terajšieho Slovenska protestantské tlačiarne už len v Bardejove, Komárne, Levoči a Žiline (po presťahovaní v Púchove), ktoré prežívali hlbokú recesiu vedúcu k ich postupnému zániku a jezuitská Akademická tlačiareň v Trnave so svojím sesterským podnikom v Košiciach, ktorá ako jediná mohla ohroziť podnikateľské aktivity Royera v typografickom prostredí Uhorska. Sprísnenie kníhtlačiarnej činnosti znamenalo aj nariadenie kráľa Karola III. z roku 1715, ktoré zakazovalo činnosť tlačiarne bez povolenia a predpisovalo, aby bola každá kniha podrobená predbežnej cenzúre a aby sa na každej tlači uvádzal autor, vydavateľ, tlačiar, miesto a rok vydania.

Príchod J. P. Royera do Bratislavy sa datuje rokom 1715. Jeho pohnútky usadiť sa práve na Slovensku, ktoré bolo po 150-ročnej tureckej nadvláde, po krvavých bojoch rákociovsko-tökölyovského povstania a morovej epidémii v Bratislave zničené po všetkých stránkach a neposkytovalo priaznivé podmienky a výhľady na výnosnú živnosť, nie sú známe. Jeho úmysel sa dá vysvetliť dlhoročnou absenciou tlačiarne v Bratislave, ktorá bola sídlom snemu, kapituly, viacerých kláštorňých škôl a vôbec najväčším a najsilnejším mestom v západnej časti Uhorska. Z dokumentov v Archíve mesta Bratislavy vyplýva, že sa J. P. Royer usadil v Bratislave ako „Buchbinder“ – kníhviazač. Zo Salzburgu si so sebou pravdepodobne priniesol aj tlačiarenské zariadenie a jeho zámer vybudovať v meste tlačiareň sa stretol s kladnou

podporou bratislavského magistrátu. Ten mu 18. júla 1715 udelil povolenie ku kníhtlačiarскеj činnosti. Za občana mesta Bratislavy bol prijatý 11. mája 1718. Staršie literárne pramene uvádzajú, že tlačiť začal v roku 1720. Bolo to však skôr, pravdepodobne už v roku 1716 alebo 1717, pretože jeho prvé, dodnes zachované tlačie sú v imprese datované rokom 1718.⁴

Z rôznych prameňov je známe, že Royerov zámer venovať sa kníhtlačiarstvu v Bratislave vyvolal znepokojenie trnavskej Akademickej tlačiarne, ktorá v ňom videla svojho veľkého konkurenta. Jezuiti dokonca na neho podali 7. marca 1716 sťažnosť Uhorskej dvornej kancelárii vo Viedni, ktorú zdôvodňovali vzniknutými finančnými stratami v dôsledku bratislavskej konkurencie. Jezuiti boli presvedčení, že tlačiareň vznikla za pomoci protestantov so zámerom vydávať zakázanú, proti katolíckej viere namierenú literatúru. Boli to však číre dohady, pretože Royer sám bol katolík a jeho vydavateľsko-tlačiarenská činnosť bola determinovaná čisto obchodnými zámermi a nie konfesionálnymi dôvodmi. Napriek tomu sa jezuiti obrátili 7. marca 1720 na Uhorskú dvornú kanceláriu a žiadali zrušenie bratislavskej tlačiarne.⁵ Bratislavský mestský magistrát sa v spore s jezuitmi postavil na stranu Royera a na základe jeho podania z 5. apríla 1720 sa dvorná kancelária rozhodla 23. mája 1720 povoliť činnosť Royerovej tlačiarne zdôrazňujúc, že Bratislava ako sídlo snemu, kapituly a viacerých škôl potrebuje tlačiareň.⁶

Spor medzi Bratislavou a Trnavou sa nakoniec skončil v prospech obidvoch zainteresovaných strán – Royer mohol nerušene tlačiť ale iba po predbežnej cenzúre jezuitov. Získal povolenie vydávať aj učebnice, hlavne katechizmy a šlabikáre pre základné školy, modlitebné knižky a povolenie na vydávanie nemeckých kalendárov s podmienkou, že zásoby písma bude dopĺňať z písmolejárskej dielne Akademickej tlačiarne. Podľa Józsefa Fitz⁷ boli vzťahy medzi Royerom a Akademickou tlačiarňou v nasledujúcom období vcelku ideálne, pretože bez súhlasu jezuitov by nemohol tlačiť spisy uhorského snemu (*Articuli Dietales Posonienses*).

Royer rozbehol svoje podnikanie s jasnou koncepciou – vybudovať prosperujúci a konkurencieschopný podnik, ktorý zaujme výrazné a pevné miesto v typografickom prostredí Uhorska. Svoju činnosť začal vydávaním vysokonákladových titulov katolíckej náboženskej literatúry, na vydávanie ktorej mala dovedty monopol Akademická tlačiareň. V roku 1720 kúpil dom pri Rybnej bráne, kde zriadil aj svoju tlačiareň. Aby mohol rozšíriť kapacitu svojej tlačiarne, potreboval zakúpiť ďalšie zariadenie. Literárne pramene uvádzajú, že sa mu v roku 1730 naskytna možnosť odkúpiť bývalú Chrastinovu tlačiareň v Púchove.⁸ V skutočnosti však kúpil iba časť opotrebovaných typov písma, ktoré musel dať preliať, pretože Chrastinova tlačiareň pracovala aj po roku 1730. Royer, na rozdiel od jezuitov, vo svojom vydavateľskom programe viac zohľadňoval potreby širších vrstiev obyvateľstva, čo sa odrazilo v typológii a jazykovom zložení jeho produkcie, v rámci ktorej je zastúpenie národných jazykov výraznejšie ako u jezuitov. Táto skutočnosť bola výrazom jeho podnikateľských aktivít a zámerov, ktoré boli determinované komercionalitou a potrebou udržať podnik v konkurenčnom prostredí.

V priebehu niekoľkých rokov sa mu podarilo vybudovať prosperujúci podnik, systematicky rozširovať okruh svojich stálych objednávateľov a odberateľov, čo v konečnom dôsledku

4 Pozri KLIMEKOVÁ, A. – AUGUSTÍNOVÁ, E. – ONDROUŠKOVÁ, J. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia*. Zv. 1–6. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008. 6 zv.

5 Rukopis sťažnosti je uložený v Maďarskom štátnom archíve (ďalej MOL) v archíve Kráľovskej miestodržiteľskej rady A35 Conceptus expeditionum anni 1720. marc. Nr. 85. Pozri aj GÁRDONYI, A. Hazai könyvtarjelésünk a Pragmatica Sanctio korában. In: *Magyar könyvszemle*. 1944, 68. évf. 1. s. 1–18., s. 4.

6 MOL A35 Conceptus expeditionum anni 1720. május, Nr. 100.

7 FITZ, J. Eingewanderte deutsche Buchdrucker in Ungarn im 18. Jahrhundert. In: *Gutenberg Jahrbuch*. 1934, s. 208–217., s. 210.

8 REPČÁK, J. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava: Tlač, 1948, 157 s., s. 76.

prispelo k tomu, že mu 25. mája 1730 udelil kráľ Karol III. na základe jeho osvedčenej tlačiarenskej činnosti aj tzv. „veľké tlačiarenské privilégium“ s dedičným právom a aj s právom tlačiť všetky druhy tlačí po predbežnej cenzúre.⁹ Na základe kráľovského privilégia mohol Royer svoje vydania aj sám distribuovať, zároveň ho však zaväzovalo používať pri vyhotovení svojich vydaní kvalitné typy písma a ukladať mu povinnosť zasielať zo svojich vydaní povinné výtlačky Kráľovskej miestodržiteľskej rade. Podnikateľské aktivity Royera podporoval nielen bratislavský magistrát, ale účinného sponzora a spolupracovníka našiel aj v osobe bohatého nakladateľa a vydavateľa početných kalendárov, člena mestského magistrátu Dominika Spaisera, ktorý rodinu podporoval aj po smrti zakladateľa oficíny. Royerova rodina spolupracovala aj s ďalšími bratislavskými nakladateľmi a kníhviazačmi, ktorí aktívne vstupovali do vydavateľskej sféry a distribúcie kníh (Ján Michal Kochberger, Ján Jakub Finsterbusch, Jozef Gollner).

Royer jako skúsený tlačiar si dal záležať na svojich vydaniach tak po stránke typografickej ako aj umeleckej a výzdobu svojich vydaní prispôboval aj štýlu doby a vkusu zákazníkov. Knihy z prvých rokov jeho činnosti sú menej zdobené, titulné listy sú bez výzdoby, postupne však zaraďuje do svojich vydaní stále viac a viac ozdôb. Vlysmi a vinetami zdobí jednotlivé kapitoly a najmä koniec textu. Jeho tlače majú zaužívaný svojský spôsob výzdoby: vstupný vlys zaberajúci štvrt strany a pod ním vo štvorci vyplnenom ornamentmi iniciála. Vlysy majú figurálny, kvetinový či zvierací ornament a tento motív je použitý aj pri iniciálach na dosiahnutie harmonického celku. Postupne sa v jeho vydaniach objavujú medirytinové ilustrácie a na výzdobu tlačí začína používať aj celostránkový ilustrovaný predtitulný list a frontispice. Vlastný tlačiarenský signet však Royer nepoužíval.

Z vydavateľskej produkcie oficíny J. P. Royera a jeho ded. poznáme zatiaľ 628 vydaní,¹⁰ z ktorých najpočetnejšiu skupinu predstavuje katolícka náboženská próza rôzneho žánru. Hoci oficína nevydala tlačený knižný katalóg, jej vydania sú známe aj z rukopisných súpisov zasielaných Kráľovskej miestodržiteľskej rade na základe jej nariadenia z roku 1726.¹¹

Od roku 1724 spadala činnosť kníhtlačiarňí v Uhorsku do kompetencie Kráľovskej miestodržiteľskej rady a bola prísne viazaná na kráľovské povolenie. Miestodržiteľská rada pôsobila aj ako hlavný výkonný orgán cenzúry a jej úlohou bolo sprostredkovať legislatívu zainteresovaným osobám a dohliadať na jej dodržiavanie. V roku 1726 kráľ nariadil, aby všetky tlače, ktoré sa mali vydať, boli podrobené predbežnej cenzúre a schválenie rukopisu bolo potvrdené udelením povolenia, tzv. aprobáciou, ktorá mala byť súčasťou diela. Tendencia tlačiarov obchádzať túto povinnosť bola všeobecne známa napriek riziku skonfiškovania celého nákladu alebo aj odobratia privilégia. Súdobá legislatíva predstavuje dôležitý moment vo výskume dejín kníhtlačiarstva, hoci neodráža skutočnosť priamo, avšak stanovuje, akou by mala byť. Podľa nariadenia Kráľovskej miestodržiteľskej rady z 8. februára 1726 boli povinní uhorskí kníhtlačiarri a tlačiarne zaslať Miestodržiteľskej rade výkaz tlačiarenskej produkcie za roky 1711–1726 aj s vyhlásením, či prešli cenzúrou. Ambíciou vládnej moci bolo, aby sa nariadenia v praxi dodržiavali a oficiálna evidencia zodpovedala reálnemu stavu.

Royer patril medzi prvých tlačiarov, ktorí si splnili svoju povinnosť a Miestodržiteľskej rade zaslal 11. marca 1726 výkaz (Specificatio) o svojich vydaniach za roky 1719–1725 aj s uvedením cenzorov, ktorí vydania schválili.¹² Súpis je písaný ťažko čitateľným rukopisom, obsahuje

⁹ MOL C34 Conceptus referadarum Nr. 182.

¹⁰ Bibliografia územne slovakálnych tlačí 18. stor., ref. 3 eviduje niečo vyše 500 vydaní.

¹¹ Zachované rkp. súpisy sa nachádzajú v Magyar országos levéltár (ďalej MOL) v Budapešti a zatiaľ sa nám podarilo identifikovať 6 súpisov.

¹² MOL, Kanc. Lvt. A 23 Litterae Consilii Regis Locumtenentialis.

Obrázok č. 2: Ukážka knižnej výzdoby J. P. Royera.

skrátene názvy diel bez uvedenia autora, často iba opis o aký titul sa jedná, počet stránkov, formát a meno cenzora, ktorý vydania schválil. Všetky tituly uvedené v zozname sa nám zatiaľ nepodarilo identifikovať (vyžaduje to dôkladnú paleografickú analýzu), vieme však, že Royer vykázal 30 titulov, v priemere 4–5 titulov na rok. Na základe vlastných výskumov môžeme konštatovať, že pri vykazovaní tlačovej produkcie Royer nebol dôsledný, pretože v skutočnosti vydal za tieto roky najmenej 77 tlačí, ktoré sa nám dodnes podarilo identifikovať. Najpravdepodobnejšou príčinou zamlčania ďalších vydaní mohla byť povinnosť cenzorského povolenia; tak ako ostatní tlačiarci aj Royer sa snažil vyhnúť sa cenzúre a pri vydaniach, pri ktorých predpokladal, že neprejdú hladko cenzúrou, túto povinnosť obchádzal.

Druhý súpis¹³ prináša tlačovú produkciu za obdobie od začiatku januára do konca júna 1726 a eviduje 14 titulov. Keďže zatiaľ nepoznáme súpis vydaní z 2. polovice roku 1726 je ťažké povedať, či Royer vykázal celú svoju produkciu alebo opäť zamlčal nejaké tituly. Vieme však, že v priebehu roku 1726 vydal 28 doteraz známych titulov.

Nasledujúce dva súpisy, zaslané Kráľovskej miestodržiteľskej rade v roku 1730, sme podrobili dôkladnejšej analýze a evidujú vydania za jeden kalendárny rok, a sice za rok 1729, keď Royer vydal 31 dnes známych vydaní. Prvý z nich zachytáva produkciu tlačiarne za 1. polrok a vykazuje 7 vydaní,¹⁴ z ktorých však jeden titul, nemecky písaná knižka duchovných cvičení, modlitieb, rozjímaní a litánií, podľa našich zistení v skutočnosti vyšiel už v roku 1725. Royer vo svojom rukopisnom zozname uvádza, že tituly prešli cenzúrou a cenzorské povolenie udelil Ferencz Csepelényi, v tom čase rektor Trnavskej univerzity. Podľa kráľovského nariadenia z roku 1726 malo byť cenzorské povolenie súčasťou diela, preto bude potrebné všetky tituly podrobiť analýze, či v skutočnosti obsahujú cirkevnú aprobáciu, pretože v už spomínanej Bibliografii územne slovacikálnych tlačí 18. storočia sme ani pri jednej z uvedených tlačí nenašli zápis o cenzorskom povolení.

Ďalší súpis¹⁵ eviduje Royerove vydania za druhý polrok 1729 a uvádza 8 titulov. Z toho vyplýva, že Royer priznal vo svojich zoznamoch z dnes známych 31 vydaní iba 15 tlačí. Jeden

¹³ MOL, Kanc. Lvt. A 23 Litterae Consilii Regis Locumtenentialis, Nr. 727.

¹⁴ MOL, Kanc. Lvt. A 23 Litterae Consilii Regis Locumtenentialis, Nr. 37.

¹⁵ MOL, Kanc. Lvt. A 23 Litterae Consilii Regis Locumtenentialis, Nr. 37.

titul zo zoznamu – *Ein ungarisches A. B. C. Büchlein* sa nám zatiaľ nepodarilo identifikovať, existujúce bibliografie neeviduujú žiadnu maďarskú učebnicu z tohto roku. Pri ostatných tituloch sme tiež zistili zaujímavé skutočnosti: prvý titul súpisu *Epistolae* od Jána Adama Textoris má v skutočnosti v impresse uvedené miesto vydania Levoču bez uvedenia tlačiara a roku. Pravdepodobne ide o falošné impresum a Royer aj napriek tvrdeniu, že tlačé boli schválené cenzorom, túto asi cenzurovať nedal. Okrem jednej tlačé, *Soliloquia Sacra* od Františka Fašinga, u ktorej je cenzorské povolenie súčasťou titulnej strany, ani ostatné nahlásené tlačé neobsahujú legislatívnu požadovanú abrobáciu. V impresách štyroch ďalších titulov chýbajú údaje o tlačiariovi a práve vďaka zachovaným rukopisným zoznamom dnes môžeme s istotou povedať, že ich vytlačil zakladateľ oficíny Ján Pavol Royer. Uvedené tlačé boli podľa impresorských údajov vydané nákladom už spomínaného Františka Dominika Spaisera. To, či údaje o tlačiariovi neboli uvedené zámerne dnes ťažko povedať.

K dispozícii máme ešte dva zoznamy¹⁶ z čias, keď oficíny viedol už syn zakladateľa podniku Ján František Anton. Prvý je s dátumom 28. februára 1746 o produkcii tlačiarne za rok 1745. Obsahuje iba 8 titulov, pričom dnes poznáme 31 vydaní z tohto roku. Ešte menej kníh bolo nahlásených v zozname z 13. januára 1747 o vydaniach za rok 1746. Zoznam obsahuje iba 4 tituly, dnes poznáme 43 vydaní oficíny. Ďalšie súpisy vydaní tlačiarne zatiaľ nepoznáme, predpokladá to ďalší výskum v archívnom fonde Miestodržiteľskej rady v MOL v Budapešti.

Z analýz rukopisných kníhtlačiarskych zoznamov vyplynulo, že úmysel vládnej legislatívy sa nepodarilo vždy naplniť. Súpisy vydavateľskej produkcie požadované štátnou mocou v pravidelných intervaloch mali dokumentovať reálnu typografickú produkciu jednotlivých oficín a fungovať ako jeden z nástrojov kontroly. Ako prameň však vypovedajú skôr o tom, čo tlačiari „priznali“, ako o tom, čo reálne vyprodukovali. Preto výkazy tlačiárov dnes slúžia ako doplnkový zdroj informácií pre súčasné retrospektívne bibliografie.

BOOKPRINTING ACTIVITIES OF J. P. ROYER IN BRATISLAVA IN THE FIRST HALF OF 18TH CENTURY IN THE LIGHT OF ROYAL REGULATION AND CENSORSHIP

Summary: The contribution deals with the history of book printing in Slovakia in the first half of the 18th century, namely with a Bratislava printing office of a Salzburg immigrant, Johann Paul Royer. Royer's book printing dynasty built a prosperous business in capital city of Kingdom of Hungary. It could compete with the largest Hungarian book printer of those times – Jesuit Academic Print in Trnava, and worked in typographic environment of Hungary for nearly 40 years. Author looks at the impact of royal degrees and censures on publishing activities of Royer and closely examines preserved manuscript lists of printing production of the office sent by Royer to Royal Governorate Council.

Keywords: Historie of book printing, Slovakia 18th century, Bratislava, book printer Johann Paul Royer.

¹⁶ MOL, C₃₁ Acta revisionis librorum, 1 csomó, 1731–1756.